

Neoliberal Ahlak ve Yoksulluk Kısılacında Batmanlı Kadınların Mikro kredi Deneyimleri

Semiha Arı^{*}
Anadolu Üniversitesi

Çağla Diner^{**}
Kadir Has Üniversitesi

Öz

Bu çalışma, Batman’da Türkiye Grameen Mikrofinans Programı’na katılan kadınların kredileri ne amaçla kullandıkları bilgisinin yanı sıra onların program hakkındaki görüşlerini, borçluluk deneyimlerini ve yaşam koşullarını kadınların ağızından aktaracaktır. Küçük bir grup kadınla yapılan niteliksel bir araştırmaya dayanan çalışmanın ortaya çıkardığı bulgular, 2000’li yıllarda dünyada ve Türkiye’de giderek yaygınlaşan mikro kredi programlarının gerek söylemsel olarak gerekse de uygulamada neden bu kadar önem kazandığının sorgulanması gerektiğine işaret etmiştir. Mikro kredi programlarının bir parçası olduğu mikrofinans sektörünün büyümesi ve Türkiye’nin de arasında olduğu birçok devlet ve uluslararası kuruluş tarafından bizzat desteklenmesi kapitalizmin bugün ancak finansal genişleme yoluyla varlığını sürdürebiliyor olması ile yakından ilgilidir. Çoğu kere yoksullukla mücadele amacını güttüğünü iddia eden mikro kredi programları ayrıca devletlerin halklarına karşı sahip oldukları birçok yükümlülükten sıyrılmalarını öngören neoliberal yönetim mantığı ile de iyi bir uyum içerisinde. Batman’da mikro kredi kullanan kadınlarla yapılan görüşmelere dayanan bu araştırma neoliberalizmle birlikte devletin nasıl dönüştüğü üzerine düşünmemize imkân tanımış ve devletin, ekonominin ve yönetim mantığının değiştiği bu dönüşümde kadınlara ne tür rol ve fonksiyonlar biçildiğini daha açık bir şekilde görmemizi sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: mikro kredi, neoliberalizm, yoksulluk, kadın yoksulluğu, kadınların güçlenmesi.

^{*}Semiha Arı, Anadolu Üniversitesi, Sosyoloji Doktora Programı, Eskişehir-Türkiye. E-posta: semihaan@gmail.com.

^{**}Yrd.Doç.Dr. Çağla Diner, Kadir Has Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İstanbul-Türkiye. E-posta: cagla.diner@khas.edu.tr.

Women on Microcredit: Experiences of Women Trapped Between the Neoliberal Ethics and Poverty

Semiha An
Anadolu University

Çağla Diner
Kadir Has University

Abstract

This study intends to narrate the life conditions of the poor women members of the Turkish Grameen Microfinance Program (TGMP) in Batman along with their experiences with indebtedness and their views on the program. It will also give information on how the women spend the credits they receive with a focus on whether or not the microcredit program of the TGMP enables women to establish small businesses from which they can earn income. The findings of the qualitative research carried out with a small group of women show that we need to question why the microcredit programs are becoming more widespread both in practice and in the development discourse in Turkey as well as all over the globe in the past fifteen years. The expansion of the microfinance sector and the related support that these programs receive from many different states, including Turkey, and international organizations should be regarded as one of the consequences of the fact that today capitalism can only be sustained through financial expansion. The microcredit programs, most of which hold the claim to struggle with poverty, actually fit in very well with the neoliberal governance strategies that embrace the view that states should be rid of most of the responsibilities they used to carry for the welfare of their people. The research that is based on qualitative interviews with women who use microcredit in Batman has given us the opportunity to reflect on how the state has been transforming in the neoliberal era. It has also led us to see what kind of roles and functions are regarded as appropriate for women in this transformation of not only the economy but also the state and its governance strategies.

Keywords: microcredit, neoliberalism, poverty, feminization of poverty, women's empowerment.

Giriş

Küçük bir grup kadınla yapılan niteliksel bir araştırmaya dayanan bu makale, Batman'da Türkiye Grameen Mikrofinans Programı'na katılan kadınların gündelik yaşamları, yoksulluk deneyimleri, mikrokrediyi ne amaçla kullandıkları, program hakkındaki görüşleri ve borçluluk ile ilişkileri hakkında gözlemler içermektedir. Makalenin ilk bölümü mikrokreditin ortaya çıkışını anlatırken özellikle 2000'li yıllarda gerek uygulamada gerekse de söylemsel düzlemde nasıl yaygınlaştığını göstermektedir. Bu yaygınlaşma kapitalizmin içinde bulunduğu finansal genişleme dönemiyle ve varlığını ancak bu şekilde sürdürebiliyor olması ile ilgilidir. Türkiye'nin de arasında olduğu birçok devlet ve uluslararası kuruluşun mikrokredi programlarını destekliyor olmasının arkasında bu olgunun olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Makalenin ikinci bölümü, Türkiye'de mikrokredi programlarını uygulayan temel kurum olan Türkiye Grameen Mikrofinans Programı'nın kuruluşu ve yapısının yanı sıra programların pratikte nasıl uygulandığı, kredilerin nasıl ve kimlere verildiği, nasıl geri ödendiği gibi bilgiler içermektedir. Üçüncü bölüm, araştırma bulgularının paylaşıldığı bölümdür. Bu bölümde Batman'da mikrokredi kullanan kadınların yoksulluk halleri, gündelik yaşamları, mikrokredi ile ne yaptıkları, faiz ödemekle ve borçluluk ile nasıl ilişkilendikleri hakkındaki gözlemlere yer verilmiştir. Bilindiği üzere mikrokredi programlarının temel hedef kitlesi kadınlardan oluşmaktadır. Mikrokrediyi kadınlara vermek ise kadınların yoksulluğu ve işsizliği daha ağır yaşamaları, hane refahından sorumlu olmaları ve borç ödemediği erkeklere göre daha sadık olmaları gibi argümanlarla gerekçelendirilmektedir. Mikrokredi programlarının uygulayıcıları ve savunucuları her ne kadar kadınların mikrokrediyi iş kurup, para kazanıp hem ailelerinin refahını yükselteceğini hem de kendisinin hane içerisinde güçleneceğini iddia etseler de, kadınların deneyimlerinin ve anlatılarının bize farklı şeyler söylediğini göreceğiz. Dolayısıyla geleneksel cinsiyet rolleri üzerinden işleyen bu mekanizma karşısında, kadınların deneyimlerine feminist bir perspektiften bakılması gerektiğini savunuyoruz.

Esas tartışmanın yer aldığı son bölümde ise, neoliberalizmle birlikte değişenin yalnızca ekonominin ve devletin yapısı olmadığı, aynı zamanda yönetim mantığının değiştiği, bu yönetim mantığının talep ettiği bireyin nasıl bir birey olduğu hakkındaki görüşler ortaya konmuştur. Burada, Batman özelinde incelenen mikrokredi programının, programın iddia ettiği gibi yoksullukla mücadeleye hizmet etmediği, ancak neoliberal ahlaka sahip bireyler yaratma kaygısında olduğu iddia edilmektedir. Yoksullara sadece kredi vererek ve bu kredinin geri ödenmesi koşullarının var olup olmadığını kontrol ederek bu ahlaka sahip bireyler yaratmak mümkün olmayabilir, ancak söz konusu programın halkın refahını artırmayı hedeflemek yerine halkın sorunları ile kendi kendine mücadele etmesi gerektiğini vurguladığı ve bu yaklaşımın neoliberal devlet ve yönetim anlayışı ile son derece uyumlu olduğu aşikârdır. Burada dikkat çekilen bir başka husus da mikrokredi programlarının kadın istihdamını desteklemeyi ve kadın yoksulluğunu azaltmayı hedeflediğini iddia

etmesi ile ilgilidir. Batman örneğini inceleyen bu araştırmaya göre, şehrin ekonomik, toplumsal ve kültürel koşullarının böyle bir amacı gerçekleştirmeye elverişli olmadığı ortadadır. Bu durum, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanan tahakküm ve yoksulluk nedeniyle iki kere ezilen kadınların, söz konusu finansal genişleme sürecinde borçlandırılarak daha fazla ezilmelerine yol açmaktadır.

Mikrokredi Programları ve Yoksullukla Mücadele

Grameen Bankası Muhammed Yunus tarafından, standart bankacılık sisteminde kredi alma şansı olmayan yoksul kimselere kredi vermek amacıyla kurulmuştur. 1970'lerde Bangladeş'in köylerinde gözlemlediği yoksullukla mücadele etmek isteyen Yunus, bambudan sandalye yapan kadınların bu işi sürdürmek için ihtiyaç duydukları sermayeye tefecilerden borç alarak ulaştıklarını görmüş, bu kadınlara çok az miktarlarda kredi verilse tefecilerden kurtulacaklarını ve yaptıkları iş sayesinde durumlarını düzeltereklerine kanaat getirmiştir. Bunun üzerine yoksullara az miktarlarda kredi veren bir sistem kurmak için girişimlerde bulunan Yunus, 1983 yılında Grameen Bankası'nı kurmuştur. Özellikle yoksul kadınların küçük çaplı, enformel işler yapmak suretiyle yoksulluktan kurtulmasını amaçlayan mikrokredi sisteminin temeli bu şekilde atılmıştır. Aradan geçen zaman içinde mikrokredi programları gitgide önem kazanmış, dünyanın birçok ülkesinde yoksullukla mücadele ve kadınların güçlendirilmesi amacıyla uygulamaya konulmuş ve yaygınlaşmıştır. 1997 yılında Washington D.C.'de ilki gerçekleştirilen Mikrokredi Zirvesi Kampanyası'nda dünyanın her yerinden 3,000'e yakın katılımcı bir araya gelerek 2005 sonu itibarıyla dünyadaki en yoksul 100 milyon aileye ve özellikle bu ailelerdeki kadınlara mikrokredi hizmetlerinin ulaştırılmasına yönelik bir anlaşma yapmıştır. Düzenli olarak mikrokredi ile ilgili raporlar yayınlayan kampanya daha sonra amaçlarını yenileyerek ulaşmak istediği fakir aile sayısını 175 milyona çıkarmış ve 100 milyon ailenin kendisini aşırı yoksulluktan kurtarmasını hedeflediğini açıklamıştır (Microcredit Summit Campaign). Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler gibi kuruluşlar da mikrokredi programlarının yaygınlaşmasına önemli katkıda bulunmuşlardır. BM 2005 yılını "Uluslararası Mikrokredi Yılı" ilan etmiş ve Bin Yıl Kalkınma Hedefleri'ne ulaşabilmek için finans sektörüne katılımın yaygınlaşmasının ve yoksulların mikrokredi almalarının önemini vurgulamıştır (UNCDF, 2005). Mikrokredi sisteminin yaratıcısı olan Muhammed Yunus'a da iktisadi ve toplumsal kalkınmaya yaptığı katkılarından dolayı 2006 yılında Nobel ödülü verilmiştir. Aşağıdaki tablo (Tablo 1) mikrokredi programlarının yaygınlığı ve finansal büyüklükleri hakkında bir fikir vermektedir.

Tablo 1. Dünyanın Değişik Bölgelerinde Faaliyet Gösteren Mikro Finans Kuruluşları ve Finansal Büyüklükleri

	Mikro finans kuruluş sayısı	Aktif borçlu sayısı	Kredi portfolyosu (ABD doları)
Afrika	229	4.7 milyon	7 milyar
Doğu Asya ve Pasifik	99	12.9 milyon	9.7 milyar
Doğu Avrupa & Orta Asya	150	2.7 milyon	12.1 milyar
Latin Amerika & Karayipler	316	19.8 milyon	35 milyar
Orta Doğu & Kuzey Afrika	30	1.6 milyon	1.1 milyar
Güney Asya	127	52.9 milyon	9.5 milyar
Toplam	951	94.6 milyon	74.4 milyar

Kaynak: Mixmarket web sitesi (2013). alınmıştır: Mixmarket kendini, bilgi ve veri sayesinde finansal katılımı teşvik eden bir kurum olarak tanımlamaktadır.

Yukarıda da değinildiği gibi mikrokredi programları yoksulların sadece finansal hizmetlerden faydalanmasını sağlamak amacıyla değil, aynı zamanda yoksullukla mücadele aracı olarak da yaygınlaşmıştır. Ne yazık ki yapılan çalışmalardan bu programların yoksullukla savaşmakta etkin olduğu sonucunu çıkmamaktadır, elde edilen veriler farklı sonuçlar vermektedir. Bu hususta dikkati çeken bir nokta, her program için geçerli olmasa bile mikrokredi veren bazı kurumların çok yüksek faiz alması ve yüksek kârlar elde etmesidir. Örneğin, Meksika'nın en büyük ve kârlı mikrofinans kurumu Compartamos'un 2013 yılında kurumun hissedarlarına dağıttığı kârlar (154 milyon dolar) Avrupa'nın en büyük bankası olan Credit Agricole'un dağıttığı kârların (302 milyon dolar) yarısından bile fazladır. Mikrokredi analistlerinin dikkat çektiği bir başka nokta ise, müşterilerin önemli bir kısmının birden fazla kuruma borçlanması, bunların bazılarının aşırı borçlu ve taksitleri ödemeyi sürdüremeyecek durumda olmasıdır. Yüksek kârlılık ve aşırı borçlanma mikrokredi kullananların kitlesel bir şekilde borç yükümlülüklerini yerine getirmeme olasılığını artırmaktadır. Nitekim 2007-2010 yıllarında Fas, Bosna, Nikaragua, Pakistan ve Hindistan'da bu tür krizler ortaya çıkmıştır. Özellikle Hindistan'ın Andra Pradeş eyaletindeki kriz, kredi kullananlar arasında intihar oranlarının arttığı yönündeki yorumlarla medyaya yansımıştır. Bu tür krizlerin sıklaşması bir yana, yoksullukla savaşmak amacıyla olduğunu iddia eden bir sektöre dâhil bankaların bu oranda kâr ediyor olması başlı başına ilgi çekici bir durumdur. Rozas (2015) çok yerinde bir yorumla, bu sektörün yoksullara ve formel bir yoldan krediye ulaşma şansı olmayanlara finansal hizmet sağlamakla yetinmesi gerektiğini, yoksullukla mücadele gibi bir amaca soyunmasının anlamlı olmadığını söylemiştir.

Yoksullukla Mücadelede ‘Onurlu’ Bir Yaklaşım: Türkiye Grameen Mikrofinans Programı

Türkiye Grameen Mikrofinans Programı (TGMP), *Yoksulluğun olmadığı bir Türkiye’ye doğru ve Mikrokrediyle ben istersem her şey olur* sloganlarıyla Yunus’un Grameen sistemini temel alarak yoksul kadınlara kredi vermektedir. Kendisini kâr amacı gütmeyen bir mikrofinans programı olarak tanıtmakta ve misyonunu girişimci bireylere ve özellikle kadınlara finansal ve finansal olmayan hizmetler sunarak, onların yoksulluktan kurtulmalarını sağlamak ve sosyoekonomik statülerini yükseltmek olarak ifade etmektedir. TGMP’nin Grameen Bankası’ndan farkı banka değil, vakıf statüsüne sahip olmasıdır. Grameen Bankası (GB) modelinin Türkiye’deki uyarlaması olan TGMP, yoksulun başkasına avuç açmadan, *onurlu* bir biçimde çalışarak para kazanabileceği ve hatta aldığı kredinin miktarını her sene artırmak suretiyle bir *sermaye birikimi merdiveni* oluşturabileceğini iddia etmektedir (TGMP, 2008).

TGMP ilk şubesini 2003 yılında Diyarbakır’da açmış ve kısa sürede sadece Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde değil, Türkiye genelinde hızla yayılmaya devam etmiştir. Programın bugün itibarıyla 69 ilde 106 şubesi ve 52 bin aktif üyesi (kredi kullanan kadın) bulunmaktadır. TGMP şimdiye kadar 350 milyon TL kredi vermiştir (TGMP, 2015). Diyarbakır’daki projeyi hayata geçiren Türkiye İsrافی Önlleme Vakfı (TİSVA) ve Grameen Vakfı’dır. Grameen Vakfı, Bangladeş’teki mikrokredi programının bir modelinin Diyarbakır’da uygulanması için gerekli bilgiyi ve lojistik altyapıyı sağlamış, TİSVA ise proje için gereken finansal kaynağı bulmuştur. TİSVA’nın kurucusu ve Yönetim Kurulu Başkanı Aziz Akgül’ün o dönemde AKP milletvekili olması TGMP’nin hükümetten hem siyasi hem finansal destek almasını sağlamıştır. Örneğin, 25 Temmuz 2008’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde *10,000’inci Üyeye Grameen Mikrokredi Töreni* yapılmış ve törende dönemin Meclis Başkanı Köksal Toptan, Başbakan Tayyip Erdoğan ve Aziz Akgül uygulamalardan ne kadar memnun olduklarını, mikrokreditinin ne kadar başarılı olduğunu ve daha fazla yaygınlaşması gerektiğini ifade eden konuşmalar yapmışlardır (TGMP, 2008). TGMP kredi vermek için ihtiyaç duyduğu fonları kamu bütçesinden aldığı finansal desteğin yanı sıra bağışlar ve banka kredileri yoluyla da karşılamaktadır. Vakfın bu kaynağı sağlamak için Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu’ndan mikrokredi projesine nakit para aktarılmasını sağlaması, önemli sosyal politika tartışmalarına yol açmıştır (Adaman ve Bulut, 2007: 24).

Devlet desteğinin yanı sıra TGMP’nin geniş yelpazede bağışçısı ve destekçisi bulunmaktadır. TGMP şubeleri kişi ya da kurumların yaptığı bağışlar ve İl Özel İdareleri’nin¹ sağladığı fonlarla kurulmuştur. Mesela Whole Planet Foundation, Açık Toplum Vakfı, bazı belediyeler ve hatta yoksulları kredi verilemez olarak ilân eden bankalar (HSBC ve Citibank) bile bağışçı olarak TGMP’ye destek vermektedir. İş kadınları/adamları ve holdingler de önemli ölçüde bağış sağlamaktadır. TGMP’nin yirmi şubesi tamamen bağışlarla kurulmuştur². Ayrıca TGMP’nin web sayfasında online olarak da bağış toplanmaktadır.

Son yıllarda Türk devleti finansal tabanı genişletme (tabana yayılma) hedefini ulusal kalkınma gündeminin üst sırasına koymuştur. 2011 yılında kurulan Finansal İstikrar Komitesi, 2014 yılında yayınlanan *Finansal Erişim, Finansal Eğitim, Finansal Tüketicinin Korunması Stratejisi ve Eylem Planı* adlı Başbakanlık Genelgesi'ni uygulamakla yükümlüdür. Türkiye'de sadece iki mikrofinans kuruluşu hizmet vermektedir: TGMP ve Maya Mikro Ekonomik Destek İşletmesi. İkisinin de kuruluşu belirli bir plân ve yasal düzenleme çerçevesinde gerçekleşmemiş, özel süreçler olarak yürütülmüştür. Söz konusu Başbakanlık Genelgesi mikrofinans sektörünün denetlenmesi için gerekli yasal düzenlemeleri içermektedir. Kişilere finansal hizmet götürme, yani finansal tabanın genişlemesi hususunda oldukça ileri olan Türkiye, finansal hizmetlerin tüketicilerinin korunması konusunda aynı derecede ilerlemiş olarak görünmemektedir. *Finansal Erişim, Finansal Eğitim, Finansal Tüketicinin Korunması Stratejisi ve Eylem Planı*'nın finansal hizmetlerin tabana yayılmasının yanında tüketicilerin korunması ve eğitilmesi gibi amaçları da vardır (EIU, 2014).

Mikrokredi Programının uygulanması: Kredi Türleri, Faiz Oranı, Eğitim ve Mikrosigorta

TGMP'de temel kredi, girişimcilik kredisi, hayvancılık kredisi, sosyal kalkınma kredisi ve iletişim kredisi olmak üzere beş çeşit kredi uygulaması vardır. En yaygın verilen kredi türü, miktarı 100 ile 1,000 TL arasında değişen temel kredidir. Üye, önce düşük miktarda kredi alabilmekte, ancak temel krediye başladıktan sonra ödemelerini düzenli yaparsa aldığı kredinin miktarı 1,000 TL'ye kadar artabilmektedir. Sürekli kazanç getiren bir iş yerine sahip vergi mükellefi kadınlara ise miktarı 15,000 TL'ye kadar çıkan girişimci kredisi verilmektedir. Hayvancılık kredisi, sosyal kalkınma kredisi ve iletişim kredisi TGMP'nin uygulamaya başladığı yeni kredi türleridir. Temel kredi ve girişimci kredisinin geri ödeme süresi 46 hafta iken, hayvan yetiştiren üyelerin 2,000 TL'ye kadar kullanabilecekleri krediyi geri ödeme süresi 26 haftadır. Sosyal Kalkınma Kredisi, ek gelir sağlamak amacıyla temizlik ürünü ve kozmetik satan kadınların 15 çeşit ürün alabildikleri bir kredi türüdür. İletişim Kredisi ise kadınların akıllı telefon satın alabilmeleri için verilen bir kredi türüdür.

Krediler, GB'de olduğu gibi, kadınların birbirine kefil edilmesi esasına dayalı sosyal teminat mantığıyla verilmektedir. Mikrokredi alabilmek için kadınların beş kişilik bir grup kurduktan sonra TGMP'ye başvuru yapmaları gerekmektedir. Grup kurmanın şartları ise kadınların aynı mahalleden olmaları, aynı evde yaşamamaları ve birbirlerine güvenmeleri olarak belirlenmiştir. Kadınların TGMP'ye başvurduktan sonra üç gün süren bir eğitim programına katılmaları gerekmektedir. Eğitimin amacı kadınlara mikrokrediyi geri ödeme sürecini, uymaları gereken kuralları anlatmak ve kadınlarla ilgili ayrıntılı bilgiler edinmektir. Eğer kadınlar tüm kuralları öğrenir ve borçlarını ödeyecekleri konusunda görevlinin güvenini kazanırsa, mikrokrediyi almaya hak kazanmaktadırlar.

Geri ödemeler ise, kredi alındıktan üç gün sonra başlamakta ve haftalık ödemeler şeklinde kırk altı hafta sürmektedir. Kadınlar her hafta TGMP tarafından belirlenen merkezlere giderek taksitlerini ödemekle yükümlüdürler. Araştırmanın yapıldığı 2012 yılında 700 TL kredi alan birinin haftalık ödemesi 20 TL idi, bunun 17,5 TL'si anapara artı hizmet bedeli, 2,5 TL'si de üyenin *kumbarasına* giden paradan oluşmaktaydı. Bu 2,5 TL kredi alanlar için zorunlu bir tasarruf uygulamasıdır. Türkiye'deki ilk mikrokredi programı olan Maya Mikro Ekonomik Destek İşletmesi, kredi üzerinden aldıkları paranın faiz olduğunu belirtirken, TGMP bunun kesinlikle faiz olmadığını, sadece hizmet karşılığında alınan bir bedel olduğunu ifade etmektedir. Bu paraya "hizmet bedeli" demek, Güneydoğu'da yaşayan geniş dindar kitlelerin mikrokredi karşısındaki direncini kırmada çok işlevsel bir rol oynamaktadır. TGMP'nin bu direnci kırmaya yönelik girişimi sadece bir isim değişikliğiyle sınırlı kalmamıştır. TGMP, alınan farkın faiz olmadığını göstermek için Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bir fetva çıkarmasını sağlamıştır. Program görevlileri faiz korkusu nedeniyle mikrokredi almak istemeyen üyelere 5 Kasım 2004 tarihli fetvayı göstermektedirler. Aziz Akgül de alınan farkın faiz olmadığını şöyle açıklamıştır:

Mikrokredi uygulamasındaki kurumsal bakış, geleneksel bankacılık sisteminde faizin para üzerinden kazanılan bir para olduğudur. Dolayısıyla yoksullar üzerinden para kazanmak da ahlaki bir davranış değildir. Sadece mikrokredi uygulamalarında sürdürülebilirliğin sağlanması için kredi verilenlerden bir hizmet bedeli talep edilmektedir (Lofça vd., 2010: 29).

TGMP görevlileri kadınlara hizmet bedelini anlatırken "Biz arabayla size geliyoruz, kırtasiye masraflarınız oluyor, o yüzden bunun parasını sizden alıyoruz" şeklinde bir açıklama yapmaktadırlar. Ancak her kadına aynı hizmet gitmesine rağmen hizmet bedeli alınan kredinin miktarına göre değişmektedir. Mesela 700 TL kredi alan bir üye fazladan 105 TL öderken, 7,000 TL alan bir başka üye fazladan 1050 TL ödemektedir. Yani burada alınan fark hizmete göre değil, kredinin miktarına göre değişmektedir. Bu durum ise klasik bankacılık sisteminde uygulanan, para üzerinden faiz alma, durumuyla büyük bir benzerlik göstermektedir. Kumbara ise, *kadınlar için birikim* diye tanıtılmaktadır. Örneğin haftalık ödemesi 15 TL olan biri en az 1 TL de kumbaraya atmak zorunda bırakılmaktadır. Kadınlar kırk altı hafta sonunda bu biriken parayı geri almakta ya da son haftalardaki borçlarını denkleştirmek için kullanabilmektedir. Kumbarada biriken paranın tamamını borçlar bitmeden almak mümkün değildir; kadınlar ancak ihtiyaçları olan durumlarda yarısını alabilmektedirler.

TGMP'nin kredi kullanan kadınlara zorunlu kıldığı bir başka şey de daha yeni olan mikrosigorta uygulamasıdır. Bu uygulamayla beraber kadınlara TGMP üyesi oldukları süre boyunca hayat sigortası yapılmakta ve her ay 1 TL ödemeleri beklenmektedir. Görevliye göre buradaki amaç, kadınları sigortalı olmaya teşvik etmek ve onları güvence altına almaktır. Sigorta doğal afet, yangın, ölüm ve bir de koca şiddetini kapsamaktadır. Mesela kadının

vücudunda kalıcı bir hasar kaldığında ya da dayak sonucunda sakat, kör, topal kalması durumunda kendisine para ödenmekte; ölmesi durumunda ise ailesine 10,000 TL ödenmektedir.

Batman'da Mikrokredi Kullanan Kadınların Deneyimleri

Aşağıdaki bilgiler, Ocak 2011 ve Ocak 2012'de Batman'ın merkezinde yapılan alan araştırmasına dayanmaktadır. Araştırma kapsamında, 4 TGMP görevlisi ve mikrokredi kullanan 42 kadınla görüşülmüştür. 25 kadınla yapılan görüşmeler kredilerin haftalık borçlarının toplandığı merkezlerde yapılmıştır. Haftalık toplantılar kredi kullanan üyelerden birinin evinde yapılmakta ve bu evlere *merkez* adı verilmektedir. Araştırmacılar üç toplantıda katılımcı gözlem yapmış ve bu sırada 25 kadınla görüşmüşlerdir³. Bu görüşmelerin dördü kadınların Türkçe bilmemesi nedeniyle Kürtçe yapılmıştır. Bunun dışında 17 kadının evi ziyaret edilmiş ve orada bire bir görüşmeler yapılmıştır⁴. Toplantıların yapıldığı merkezlerdeki görüşmeler, araştırmacıları ve kadınları direkt olarak dinlemeseler de TGMP çalışanları ile aynı ortamda gerçekleşmiştir. Diğer 17 görüşme TGMP çalışanlarının olmadığı ortamlarda yapılmıştır. Görüşmeler yarım saat ile bir saat arasında sürmüştür. Bunun dışında araştırmacılardan biri, Türkçe gerçekleştirilen bir eğitim toplantısına katılımcı gözlemci olarak katılmıştır⁵.

TGMP Batman şubesi, 2006 yılında PEMİ petrol şirketinin sağladığı fonlarla Kozluk ilçesinin Yanıkaya köyünde açılmıştır. Uygulamalar bugün Kozluk ilçesiyle beraber, Batman'ın sekiz köyünde ve merkezindeki hemen tüm mahallelerde devam etmektedir. TGMP Batman merkez ofisinde dört kişi çalışmakta ve maaşları TGMP'nin kurucusu olan Türkiye İsrافی Önleme Vakfı (TİSVA) tarafından ödenmektedir. Ofis, Valiliğe bağlı bir toplum merkezinde faaliyet gösterdiği için TGMP ofis için kira ödememektedir.

Görüşmelerin yapıldığı tarihlerde Batman'da toplam 1,100 mikrokredi kullanan üye bulunmaktaydı ve bu üyelerin borçlarını geri ödeme oranı %100'dü. Araştırmacıların görüştüğü 37 kadın, miktarı en fazla 700 TL'yi bulan temel kredi kullanmaktaydı. Diğer beş kişi ise miktarı 7,000 TL'ye kadar çıkan girişimci kredisi almaktaydı. Araştırmacılar, girişimci kredisi kullanan beş kadına TGMP Batman şubesi yetkililerinin yönlendirilmesi sayesinde ulaşımlardır. TGMP yetkililerinden öğrendikleri üzere, Batman'da bu beş kadının dışında girişimci kredisi alan on kadın daha bulunmaktaydı, ancak bu beş kadın TGMP görevlilerinin en başarılı gördükleri mikrokredi kullanıcılarıydı.

Aşağıda kadınların yoksulluk deneyimleri ve gündelik yaşamları betimlenecek ve kadınların mikrokrediyi kullanma biçimleri, borç ve faiz ile ilişkileri gibi temalar çerçevesinde niteliksel bir değerlendirme yapılacaktır.

Kadınların Yoksulluk Halleri ve Gündelik Yaşamları

Batman'ın yoksul ve kenar mahallelerinde yaşayan kadınlarla yaptığımız mülakatlarda, anlatılarının ana temasını fakirlik, mahrumiyet ve yoksullukla

İlgili unsurlar oluşturunuyordu. Kadınların anlatılarında yoksulluklarını ifade eden şeyler, kimi zaman yemek alacak paranın olmaması, kendileri için hiçbir şey alamamak, çocuklarını okula gönderememek ve temel ihtiyaçlarını ancak borçla temin edebilmektir. İşsizliğin ve yoksulluğun getirdiği bir diğer önemli sorun ise, son derece kötü evlerde yaşamalarıydı. Görüşülen kadınlardan yedisi, tuvaleti ve banyosu dışarıda olan, derme çatma, tek ya da iki odalı evlerde aileleriyle beraber yaşamaya çalışıyordu. Nitekim *En büyük hayaliniz nedir?* sorusuna verdikleri cevaplar da iyi bir evde yaşama arzusunu ifade ediyordu:

Durumumuz olsaydı. Gelirimiz olsaydı. Bir evimiz olsaydı. En büyük beklentim evdir. Ev yüzünden biraz sıkıntı yaşıyoruz. Yazın evde akrep çok oluyor, ilaçlıyoruz. Daha sıcak olmadan (hava ısınmadan) dama çıkıyoruz, damda yatıyoruz. Hava soğumaya başladığı zaman giriyoruz eve. Çocuklarım hastalandı, soğuktan ve ilaçtan astım oldular. Çocuklarımı çok tedavi ettim bu yüzden uzun süre (Zozan).

Kendime bir ev almak istiyorum. En büyük hayalim odur, başka hiçbir şey istemiyorum. Kiradan kurtulayım yeter. İş olsa zaten ev de alırım. Ama iş olmasa ne ev alırsın ne yer içersin (Berfin).

Görüştiğimiz kadınlar arasında yoksulluğu belki de en şiddetli yaşayanlardan birisi Berfin'di; beş çocuğu vardı ve eve düzenli bir para girmiyordu. Valilikten aldığı kömür yardımı ve çocuk maaşı (altı ayda 130 TL) dışında hiçbir geliri yoktu; tek güvencesi yeşil karttı. Evde hiç kimse çalışmadığı için temel ihtiyaçlar çoğunlukla borçla karşılanıyordu. Onun yoksulluk algısı, her şeyden mahrum olmak demektir:

Fakirlik gören anlar nasıl olduğunu. Bazen hiç yemek de olmuyor mesela. İnsan çalışmasa, kocası çalışmasa, oğlu çalışmasa nereden gelecek? (...) Arkadaşlar, mesela komşu veriyor. Tanıdıklar var, veriyorlar, giyiyoruz. Bayram oldu mu elbise alıyoruz, olmadı mı almıyoruz valla, onu yalan söylemem ben. Yani işte fakirlik öyledir (...) Başkalarının eskileriyle ömür çürüttük gitti. Ne yapalım? Allaha çok şükür. Dünya öyledir kardeşim, boştur. İnsan yaşıyor. Paran yoksa, işin yoksa, evin yoksa... Yemin ederim daha çocuklarıma okul elbisesini almamışım. Bak okulun ikinci yarısı da gitti, daha elbise (önlük) almamışım onlara. Böyle elbiselerle gidiyorlar. E ne yapayım? Öğretmen diyor, ben de yalvarıyorum. O da acıdı bize, idare edeceğim diyor. Yani olmadığında fakirlere çok zordur (Berfin).

Yoksulluk durumu kadınların gündelik yaşamlarını belirleyen en önemli unsurlardan biriydi. Çünkü bu nedenle kadınlar mahallerinden dışarı çıkamıyor ve eve/ev işlerine daha fazla hapsoluyorlardı. Kadınlara bir günlerinin nasıl geçtiğini, dışarıya (örneğin çarşıya) ne sıklıkla çıktıklarını ve en son ne zaman bir yerlere gittiklerini sorduğumuzda aldığımız cevaplar da bunu doğruluyordu. Sakine durumunu, "Valla insan ister her yeri de gezmek, ama para olmadıktan sonra zor" diye ifade ediyordu.

Elbette kadınların gündelik yaşamlarını ev eksenli yaşamlarına neden olan tek ve en önemli neden ekonomik yoksulluk değildi. Zira Berfin'in ailesinin

hiçbir geliri olmamasına rağmen, kocasının yaşamı onunkinden farklıydı, en azından o öyle algılıyordu. Toplumsal cinsiyet rollerinin erkeklere tanıdığı ayrıcalık, Berfin'nin kocasına dışarıda da bir yaşam alanı sunuyordu:

O çalışsa çalışmasa her gün çıkıyor. Ben onun işine karışamıyorum. Çünkü evin içinde, mesela yemek, iş, çarşı benimdir, ama dışarısı onundur. Hakkım yok ki ona sorayım (Berfin).

Mikrokredi savunucularının en çok vurguladığı konu kadınların yaşadığı ağır yoksulluk ve bunun giderilmesinin en etkin yolunun mikrokredi olduğudur. Muhammed Yunus da “En yoksula yardım etmeyi amaçlıyorsak ilimizi kadınlara yönlendirmek zorundayız. Kadınlar, yoksulluğu ve açlığı erkeklere oranlara çok daha yoğun şekilde yaşıyorlar” diyerek, mikrokredinin neden özellikle kadınlara verilmesi gerektiğini böyle açıklamıştır (Yunus, 1998: 59). Böylelikle literatürde de yoksulluğun kadınlaşması olarak geçen ciddi bir sorunun mikrokredi yoluyla çözülebileceği inancı yaratılmakta; yani bu sorunun nedeni basitçe mali kaynaklara erişememek olarak gösterilmektedir. Ancak yoksulluğa yönelik feminist yaklaşımlar, cinsiyet eşitsizliklerinin ve aile içindeki önyargıların, iş gücü piyasalarının, yasal kodların ve dünyanın her yerindeki siyasal sistemlerin, yoksulluk karşısında kadınları erkeklerden daha savunmasız kıldığına dikkat çekmektedir (Moghadam, 2005: 6). Toplumdaki ve ev içindeki cinsiyet hiyerarşilerinin kadınları yoksulluğa karşı daha savunmasız bıraktığı olgusunu, yoksul mahallelerde görüştüğümüz kadınlarda da gözlediğimizi söyleyebiliriz. Elbette yoksulluğu hane olarak yaşıyorlardı, fakat bu durum geleneksel kadınlık rollerinin getirdiği yüklerle birleşince, kadınların gündelik yaşamları her şeyden mahrum olma noktasına varıyordu. Kadınlar gün içinde ev işi ve çocuk bakımını (varsa hasta ve yaşlı bakımını da) sürdürüp yeniden üretim kısacasında yaşarken, kocaları ve/veya evdeki diğer erkekler dışarıda sosyal yaşama dâhil oluyor ve -bilhassa kıraathanelere giderek- sahip oldukları az miktarda parayı kendi keyifleri için kullanabiliyorlardı.

Daha önce de değinildiği gibi mikrokredi uygulayıcılarının ve savunucularının temel savı, mali kaynaklara ulaşamayan yoksul kadınların mikrokredi aracılığıyla bir iş kurarak yoksulluktan kurtulabilecekleridir. Ancak, aşağıda göreceğimiz üzere bu çalışmada, mikrokredinin iş kurma amacı dışında kullanılmasının en önemli nedenlerinden biri yoksulluk olarak karşımıza çıkmıştır. Zira gündelik temel ihtiyaçlardan yoksun olma durumu kadınların mikrokrediyi çoğu durumda bu ihtiyaçları karşılamak amacıyla kullandığını göstermiştir.

Yoksul Kadınlar Mikrokrediyle Ne Yapar?

2010 tarihli bir TGMP broşüründe “30,000’den fazla kadını iş sahibi yaptık. Kendi işinizi kurmak ister misiniz?” ifadesi yer almaktadır. Görüştüğümüz TGMP görevlisi de mikrokrediyi kadınlara sadece iş kurmaları ya da var olan işlerini geliştirmeleri koşuluyla verdiklerini söylüyordu; ya da kadınlar yapmasa bile kocalarının iş için kullanmaları kabul ediliyordu. Görevliye göre, Batman’da mikrokredi alan kadınların %70’i mikrokrediyi amacına uygun olarak

kullanıyordu. Bu, Batman'da 770 kadının mikrokredi sayesinde iş sahibi olduğu ya da işine katkı yaptığı anlamına gelmektedir.

Bu araştırma kapsamında yapılan görüşmeler, mikrokredi almak için iş yapmanın şart koşulduğu ya da kadınların mikrokredi sayesinde iş sahibi olduğu iddialarını doğrulamamaktadır. Aslında şöyle bir durum söz konusudur: Görevliler ilk etapta kadınlara “Bununla el işi yapın, para kazanın, ayaklarınızın üzerinde durun...” gibi şeyler söylemekte, ancak daha sonra paranın ne amaçla kullanıldığını denetlememektedirler. Geri ödemeler düzenli ve eksiksiz yapıldığı sürece, TGMP görevlileri için paranın aslında iş için kullanılıp kullanılmadığının bir önemi kalmamaktaydı. Kadınlar da amaç dışı kullanabileceklerini bildikleri için, mikrokrediyi genellikle başka ihtiyaçları için kullanıyorlardı. Burada TGMP ve kadınlar arasında dile getirilmeyen/itiraf edilmeyen bir anlaşma var gibi görünmektedir. Bu anlaşmanın varlığını hissettirdiği örnekleri haftalık toplantılarda gözlemledik.

Haftalık toplantılarda 60 civarında üye olmasına rağmen, sadece 25'i mikrokrediyi ne amaçla kullandığının cevabını verdi. Ezici çoğunluğun mikrokrediyi ne yaptığı konusunda konuşmamayı tercih etmesinin nedeni, yukarıda belirttiğimiz “görevli ve kadınlar arasında dile getirilmeyen anlaşma” olarak düşünülebilir; yani bu kadınlar, görevlinin de iyi bildiği üzere, mikrokrediyi iş yapmak için kullanmamıştı, ama ne iş için kullandıklarını da söylemek istememişlerdi. Ancak, bu dile getirmeme durumu hepsi için geçerli değildi: 25 kadının 13'ü “Mikrokrediyi el işi/gözleme yaptım”, “Bir kısmını işe yatırdım”, “İşe yatırdım ama para kazanamadım”. gibi cevaplar verirken, 12 kişi açıkça, “Borç ödedim”, “Kocama verdim”, “Hastane masraflarına verdim”, “Evi tamir ettim” gibi cevaplar verdi.

Yukarıda söylediğimiz gibi bu araştırma kapsamında haftalık toplantı dışında TGMP görevlilerinin bulunmadığı ortamda 17 kadınla yüz yüze mülakat yaptık. Bu 17 kadından 12'si mikrokrediyi iş sahibi olmamıştı. Sadece iki kişi çalışıyordu, ama icra ettikleri terzilik mesleğini uzun yıllardır (biri 10 diğeri 17 yıldır) devam ettiriyorlardı. Bunlardan biri mikrokrediyi üç, diğeri dört kez almış ve her ikisi de çektikleri ilk mikrokrediyi dikiş makinesi almışlardı; yani burada bir kereliğine de olsa mikrokrediyi işe katkı yapmak amacıyla kullanma durumu söz konusuydu. Ancak birinci dönem mikrokredi borçlarını ödedikten sonra almaya devam ettikleri kredileri, evin ihtiyaçlarını karşılamak ya da borç ödemek amacıyla kullanmışlardı. Diğer 10 kadın mikrokrediyi borç ödeme, erzak alma, evi tamir etme, hastane masrafı karşılama gibi ağırlıklı olarak temel ihtiyaçları gidermeye yönelik alanlarda kullanmıştı. Mesela Zozan ve Berfin, evin yiyecek/içecek ihtiyaçlarını toptancılardan ya da bakkallardan veresiye olarak temin etmiş ve daha sonra mikrokrediyi oraya olan borçlarını kapatmışlardı:

İşte 500 aldım geçenlerde; iki üç aydır (...) Bana lâzımdı. Toptancıdan eşya getirmiştim, parası (borcu) bendeydi, gittim [mikrokrediyi] ona verdim (...) Eşya, yiyecek filan. Babaları çalışmıyordu. Erzak aldım (Berfin).

Allah razı olsun yine bakkallar borç (veresiye) veriyorlar. Vermeselerdi çok zor olurdu, aç katırdık (Zozan).

Tablo 2: Batmanlı Kadınların Aldıkları Mikrokredi Türleri ve Kullanma Amaçları

#	Ses	İsim	Görüşme yılı	Kartopu ya da TGMP'nin yönlendirildiği	Kredi türü	Çalışma geçmişi	İş için kullanım
1	Yoksul	Asya	2011	Kartopu	Temel	Hayır	Hayır
2	Yoksul	Rojda	2012	Kartopu	Temel	Hayır	Hayır
3	Yoksul	Berfin	2012	Kartopu	Temel	Hayır	Hayır
4	Yoksul	Sakine	2012	Kartopu	Temel	Hayır	Hayır
5	Yoksul	Zelal	2012	Kartopu	Temel	Hayır	Hayır
6	Yoksul	Raife	2012	Kartopu	Temel	Hayır	Hayır
7	Yoksul	Emine	2012	Kartopu	Temel	Hayır	Hayır
8	Yoksul	Sevin	2012	Kartopu	Temel	Hayır	Hayır
9	Yoksul	Fatma	2012	Kartopu	Temel	Hayır	Hayır
10	Yoksul	Mevlide	2012	Kartopu	Temel	Hayır	Hayır
11	Yoksul	Nurin	2012	Kartopu	Temel	Hayır	Terzilik
12	Yoksul	Fadime	2011-12	Kartopu	Temel	Hayır	Terzilik
13	Alt orta sınıf	Bercem	2011-12	TGMP	Girişimci 7000 TL	Evet, 10 yıl	Gümüşçülük
14	Alt orta sınıf	Seyhan	2011	TGMP	Girişimci 5000 TL	Hayır	Gelinlik dükkânı
15	Alt orta sınıf	Ayseniz	2012	TGMP	Girişimci	Evet, 17 yıl	Kuaför salonu
16	Alt orta sınıf	Cane	2012	TGMP	Girişimci 3000 TL	Evet, 10 yıl	Gözlemcilik
17	Alt orta sınıf	Fidan	2012	TGMP	Girişimci 8500 TL	Evet, 1 yıl, oğluna yardımcı	Fırıncılık

Yukarıda değindiğimiz üzere, kadınların yoksulluğun bir sonucu olarak yaşadıkları en büyük sıkıntılardan biri kötü evlerde yaşamalarıydı. Evler yaşanılabilir durumda olmayınca, mikrokredi kadınların bu eksikliklerinin bir kısmını da olsa kapatmaları için aslında *kötü gün dostu* görevi görüyordu. Mesela Zelal, mikrokrediyi sürekli akan damına naylon almıştı. Rojda da yedi çocuğuyla yaşadığı iki odalı evini biraz yaşanılır kılabilmek için, aldığı üç dönem mikrokrediden birini evin tamirine harcamıştı.

Temel ihtiyaçlardan yoksun olma, mikrokreditinin amaç dışı kullanılmasının en önemli nedenlerden biri olmak düşünülmelidir. Ancak bu, kadınların mikrokrediyi bir iş kurmasının önündeki tek engel değildir. Örneğin dört kadın mikrokrediyi iş için kullanma ve para kazanma umuduyla almış, fakat bunu gerçekleştirememişti. TGMP, kadınlara bir alışveriş merkezinde mikrokredi kullanan kadınların el işlerini sergileyip satabilecekleri bir dükkân açmış ve mikrokrediyi verirken “Sizin için dükkân açtık, orada satar para kazanırsınız” demişti. Kadınlar da buna güvenerek mikrokrediyi almış, fakat hiçbir şey umdukları gibi olmamıştı. Hatta kadınlardan biri TGMP'nin onları kandırıldığını düşünüyordu:

Vallah söylemeseydiler size dükkân açacağız, eşya getirin satacağız, doğrusu biz almıyorduk. O durumda yani bizi kandırdılar. Dediler işte bir

dükkân açmışız, eşyanızı getirin, satın, bir şeyler yapın. Ben de onun için aldım. Dedim alacağız, bir şeyler götürüp satacağız, belki onun (mikrokredinin) borcunu ödeyeceğiz. Ama bir ay belki olmadı, dediler dükkânı kapattık gelin eşyalarınızı götürün (...) Herkes yazma yaptı, çorap yaptı, paspas yaptı. Ben tülbent yapmıştım. Götürdük, diyorduk yavaş yavaş götüreceğiz. Ama daha bir ay olmadan dükkânı kapattılar (...) Valla bazıları (el işleri) kayboldu. Hiçbir şey satılmadı (Zelal).

TGMP görevlisi, dükkânın kapanmasının nedenini, kadınların becerikli olmamasına ve işi yürütememesine bağlıyordu; yani kadınlar, onlara verilen bu fırsatı iyi değerlendirmemiş ve başarısız oldukları için dükkân kapanmıştı. Ancak, girişimci üyelerden biri, satışların aslında iyi olduğunu, fakat Valiliğin dükkânı sadece altı aylığına tahsis ettiğini ve süre dolunca da dükkânın kapandığını söylüyordu. Hatta kendisi de ilk etapta orada bir tezgâh açarak hem kendi ürünlerini hem de diğer kadınların ürünlerini onlar adına satmıştı.

Ancak en temelde, kadınların bir iş edinmesine engel olacak şu yapısal sorun üzerine düşünmek gerekmektedir: En fazla ilkokul okumuş, kimisi okur-yazar olmayan, hiçbir mesleki eğitim görmemiş, hayatları ev içinde yeniden üretim kıskacında süren, özellikle de muhafazakâr yapı nedeniyle evden çıkması bile zor olan kadınlar Batman'da ne iş yapabilir? Kadınlara mikrokrediyi tekrar iş yapmak için kullanıp kullanmayacaklarını ve genel olarak bir iş sahibi olmak isteyip istemediklerini sorduğumuzda, verdikleri cevaplar kadınların güçsüzlüğünü sermayeye ve paraya erişimden yoksun olmalarına bağlayan mikrokredi varsayımlarının gerçeklikten uzak olduğunu gösteriyordu:

Ama benim gibi biri de ne yapabilir ki? Okumamışız, bir diplomamız yok, bir okumamız yok. Bir şey geliyor imza atacağız, ne olduğunu bile bilmiyoruz imza atıyoruz. Ne yapabiliriz ki? Neyi başarabiliriz? Yani yapacağım şey ya yine bir lokantada ev yemekleri olur ya da bulaşıkçı olur ya da temizlikçi olur. Zaten bunları da evde yaptığım için gerek duymuyorum. Diyorum ne yapabilirim ki? Neyi başarabilirim ki? (Emine)

Ne iş yapacağız ki? Biz mecbur olduğumuz için alıyoruz. İhtiyacım olmasa niye alayım ki? Niye o kadar fazla ödeyeyim ki? (Sakine)

Yapılabilecek başka bir iş olmayınca da pek çok kadın, görevlilerin de tavsiyesine uygun olarak, ev içi sorumluluklarının devamı olan ve *kadın işi* olarak adlandırılan alanlarda yoğunlaşmışlardır. Bu tarz işler her ne kadar gelir getirici işler olarak tanımlansa da, kazanç getirip getirmediği ayrı bir konudur. Bir kere kadınların bu satışı nerede ve kime yapacakları gibi önemli bir sorun vardır. Batman'da kadınların çok önemli bir kısmı el işi ya da gözleme yapmayı zaten bilmekte; yani bu tarz ürünleri satın almaya ihtiyaçları söz konusu olmamaktadır. Bununla beraber, mikrokredi kullanan yoksul kadınların önemli bir kısmının yaşama alanının ev ve mahalle ile sınırlı olduğunu ve satışı bu alan dâhilinde yapacaklarını hesaba katmak gerekmektedir; yani kadın ürünlerini yine kendisi gibi el işi yapmayı bilen, ama en önemlisi alım gücü son derece sınırlı olan komşularına satmak durumundadır. Zaten Türkiye'de konu hakkındaki tartışmalar, bu tür bir programın böyle yoksul bir bölgede eğitim ve

istihdam olanaklarından mahrum bırakılmış yoksul kadınların kalkınmasına olanak sağlayamayacağına, bu kadınların kısıtlı imkânlarına, yaşadıkları bölgedeki piyasanın cansızlığına ve darlığına ve bu ortamda pazarlanabilir meta üretmelerinin imkânsızlığına dikkat çekmektedir (Buğra, 2007).

Görüldüğü üzere, yoksul kadınların mikrokrediyi kullanma biçimlerini toplumsal cinsiyet rolleri, yoksulluk halleri ve yaşadıkları bölgedeki piyasanın durumu etkilemektedir. Ancak burada karşımıza çıkan en belirleyici etken, özellikle ev içi iş ve bakım yükünü sadece kadınlara yükleyen ve yoksulluğu daha ağır yaşamalarına neden olan eşitsiz cinsiyet rolleridir. Eğitimli ve iyi işlerde çalışan kadınların bile çocuk bakımı ve artan ev içi iş yükü nedeniyle çalışma yaşamından kopmak zorunda kaldığı gerçeği önümüzde dururken, hiç eğitim almamış, hiç çalışmamış, piyasa bilgisine sahip olmayan, bütün bakım yükünü üstlenmek zorunda kalan yoksul kadınların mikrokrediyi iş kurup güçleneceği varsayımı pratikte karşılık bulmamaktadır. Özel koşullara (bekâr olmak, çocuk bakımı sorumluluğundan kurtulmuş yaşta olmak, iş deneyimi sahibi olmak, yoksul olmamak vs.) sahip olduğu için mikrokrediyi iş kurabilmiş birkaç kadın örneğinden yola çıkarak, mikrokreditinin kadınları güçlendireceği iddiasının altını doldurmak mümkün görünmemektedir. Bununla beraber toplumsal cinsiyet rollerinin değişim konusunda en dirençli alan olduğunu, tek başına yoksulluktan kurtulmanın ya da mali kaynaklara erişmenin bu rolleri aşındırmada yeterli olamayacağını önemle vurgulamak gerekmektedir.

Sonuç olarak, yoksul mahallelerde yaşayan, şehir merkezine gidecek parayı bile bulamayacak durumda olan, parayı bulsa bile evde çocuk, hasta, yaşlı baktığı ve yaşlılardan ya da kocasından izin alamadığı için mahalle dışına çıkması çok zor olan kadınların iş yaparak kendilerini ve ailelerini kurtaracaklarını, güçleneceklerini düşünmek gerçekçi değildir. Eğitimi ve iş deneyimi olmayan kadınlara TGMP görevlilerinin önerdiği işler örgü örnek, dantel yapmak, gözleme, börek yapmak ve bu ürünleri satmak gibi işler olmuştur. Bunlar, kadınların ev içinde yaptığı işlerin devamı niteliğindedir. Ayrıca önerilen işler enformel ve güvencesiz istihdam biçimleridir. Bu tür işler yaparak kadınların cinsiyet temelli eşitsizliklerden kurtulacaklarını ve güçlenecekleri beklemek pek gerçekçi değildir. Açıkçası bu öneriler kadınların emeklerinin daha da fazla sömürülmesini çağırılmaktadır.

Girişimcilik Hikâyeleri

Mikrokreditinin iş kurma dışında kullanıldığını gösteren örnekler çoğaldıkça, “Nerede bu girişimci kadınlar?” diye sorduk ve TGMP’nin bizi yönlendirdiği girişimci kredisi alan beş kadınla görüştük. Bunlardan ikisi hâlihazırda yaptıkları işe mikrokrediyi başlamışlar ve işlerini ilerletince de girişimci kredisi almaya hak kazanmışlardı. Örneğin Berçem, ilk aldığı 700 TL’lik krediyi gümüş alıp satmaya başlamış ve işini ilerletip bir gümüş dükkânı açmıştı; görüştüğümüz sırada en son aldığı 7,000 TL’lik mikrokredi borcunu ödemeye devam ediyordu. Berçem’in gümüş işine başlamadan önce sahip olduğu satış ve pazarlama alanındaki on yıllık iş deneyimi, başarısının en

önemli nedenlerinden biriydi. Seyhan'ın ise hiç iş deneyimi yoktu, fakat kuaförlük ve dikiş-nakiş kurslarına gitmiş ve sertifika almıştı. Kendi deyimiyle “becerikli, aktif, akıllı ve azimli” olduğu için işini büyütmüş ve bir gelinlik dükkânı açmıştı. TGMP'den aldığı 5,000 TL'lik kredinin yanı sıra, artık bankalardan da kredi alabildiğini söylüyordu.

Diğer üç kadın ise yaptıkları işi mikrokrediyle açmamıştı: Biri zaten on yedi yıldır kuaförlük yapıyordu ve yaklaşık on kez aldığı mikrokrediyle ya bankaya olan borcunu ödemiş ya da evini daha lüks eşyalarla dayayıp döşemişti. Aynı şekilde on senedir esnaflık yapan Cane de dört kez aldığı mikrokrediyi kredi kartı borçlarını ödemek ve sadece bir kez yeni açtığı gözleme dükkânına ürün almak için kullanmıştı. Görevlilerin “büyük bir başarı örneği” diye anlattığı Fidan ise aile fertleriyle bir grup kurmuş ve aldıkları 3,500 TL ile ailece işlettikleri fırında tatlı yapıp satmışlardı. Ancak Fidan o fırında sadece bir yıl çalışmıştı ve iş yerinin sahibi oğluydu. Kendisi çalışmasa bile girişimci kredisi almaya devam ediyordu. En son yine aynı grupla başvurarak toplam 8,500 lira almışlardı ve paranın tamamı yine ilk seferde olduğu gibi ailece kullanılmıştı.

Bu kadınları diğerlerinden ayıran en önemli şey “girişimci ruha” sahip olmaları değil, yoksul olmamalarıydı. Hepsi orta ve üstü bir eğitime sahipti ve iş deneyimleri ya da mesleki eğitimleri vardı, iyi evlerde yaşıyorlardı. Beş kadından dördü evliydi ve evli olan dört kadının kocası düzenli geliri olan bir işe sahipti; yani eve düzenli olarak belli bir miktarda para giriyordu. Sonuç olarak, yoksul olmayan ve belli bir yaşam standardına sahip kadınlar -kâğıt üzerinde bile olsa- girişimci sıfatı kazanıp TGMP tarafından birer “başarı hikâyesi” olarak tanıtılır ve reklam malzemesi olarak kullanılırken, yoksul kadınlar temel ihtiyaçları için kullandıkları mikrokredinin borçlarını her hafta nasıl geri ödeyecekleri endişesiyle yaşıyorlardı.

Mikrokredi Borcunu Geri Ödeme: Kadınların Borçluluk Deneyimleri

Yunus'a göre, Grameen Bank'ın kalkınma dünyasına gösterdiği en önemli şey yoksulların kapitalistler için iyi bir yatırım olduğu ve kâr getirdiğidir; çünkü yoksulların borçlarını her daim geri ödediği inancı söz konusudur (Karim, 2008: 14). Mikrokredi programlarının uygulandığı hemen her yerde geri ödeme oranlarının neredeyse yüzde yüz oluşu, mikrokredi savunucularının bu tarz programları başarılı olarak nitelendirmelerine önemli bir dayanak oluşturmaktadır. Batman'da geri ödeme oranının yüzde yüz oluşu da, program görevlileri tarafından *inanılmaz bir başarı* olarak tanımlanıyordu. Çalışarak para kazanan ya da ailesi yoksul olmayan kadınların borçlarını geri ödeyebilmeleri anlaşılır bir durumken, çalışmamızda sıkça bahsettiğimiz hiçbir geliri olmayan yoksul kadınların borçlarını nasıl ödeyebildikleri, üzerinde tartışılması gereken önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

TGMP görevlileri, borcun ödenmemesinin ve hatta bir hafta bile aksatılmasının mümkün olmadığını kesin bir şekilde belirtmişlerdir. Zaten onların görevlerinin önemli bir parçası kadınları her hafta görmek, aileleriyle tanışmak, borçlarını gerçekten ödeyip ödemeyeceklerini anlamaya çalışmak,

kadınları birbirine kefil etmek ve böylelikle bir zincir oluşturmaktı. Bu mikrokrediyi yine gündeme gelen sosyal sermaye kavramı ile bağlantılı bir pratiktir. Yani burada birbirini iyi tanıyan ve aralarında güven bağı bulunan kadınlar arasında sosyal teminat mantığıyla bir borç ilişkisi kurulmakta ve haftalık taksitini ödeyemeyen üyenin borcunu gruptaki arkadaşlarının ödemesi sağlanmaktadır. Burada sosyal sermaye, borçların ödenmesinde garantör rolü oynamaktadır. Ancak hem görevlilerle hem de kadınlarla yaptığımız görüşmeler, sosyal sermaye politikasının geri ödeme oranının yüzde yüz oluşunu tek başına açıklamadığını ortaya koymaktadır.

Üyelerin borçlarını ödemek için bir araya geldikleri borç merkezleri, konunun anlaşılmasında önem taşımaktadır. Bu merkezlerde yirmi ila kırk kadın bir araya gelmekte ve orada meydana gelen bir sorundan -yani birinin borcunu ödememesinden- hepsi sorumlu tutulmaktadır. Görevliye göre kadınlar, sorun kendilerine yansımın diye ya taksitini ödemedi sürekli sorun çıkaran kadına kefil olmayı bırakmakta ya da onun yerine borcunu ödemektedir. Çünkü kadınlar o sorunu çözmedikleri sürece kredilerinin yükselmeyeceği ve hatta bir daha kredi alamayacakları tehdidiyle karşı karşıya bırakılmaktadır. Borç merkezleriyle ilgili diğer bir önemli konu, burada üyenin sadece çok yakın olduğu grup arkadaşlarıyla değil, aynı zamanda daha az tanıdığı ya da hiç tanımadığı kadınlarla da bir araya geliyor olmasıdır. Bu noktada ise topluluk karşısında mahcup olmaktan kaynaklanan korku, kadınların taksitlerini her hafta temin etmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Görevlinin sözleri de böyle bir durumun varlığını doğrulamaktadır:

Düşünün ki hani bayan geliyor, kırk tane bayan, benim param yok. Cüzi bir miktar: 20 milyon veya 10 milyon veya 15 milyon. Ben 15 [lira] için o kadar bayanın içinde ve hani sonuçta benim mahallem... Kendi mahallemdeki bayanlar. Onlara mahcup olmak istemem. 15 milyon için 'aa işte şu parasını ödeyemedi'... Hani onu da dedirtmiyorlar kendilerine mesela. (...) Gurur da oluyor. Çünkü geliyor, onun taksiti olmuyor. Düşünsenize, geldim benim taksitim yok; kırk tane bayan her biri çıkardı bir lira verdi benim yerime. Sıkıntı değil mi? Biri senin için bir lira verdi. Senin bir liran yok. Başkası senin için bir lira verdi. Hani o biraz da gururunu kırar (TGMP görevlisi).

Gurur ve mahcubiyet borç ödemede işlevsel bir rol oynuyorsa, o halde mikrokrediyi *utanç ekonomisi* (economy of shame) olarak tanımlayabiliriz (Karim, 2008: 10). Kadınlara borçlarını ödememeleri durumunda arkadaşlarını ve görevlileri zor durumda bırakacaklarına dair yapılan manevi baskı, diğer arkadaşları tarafından dışlanacaklarına ve bir daha kendilerine kefil olunmayacağına dair yöneltilen tehditler yoluyla eksiksiz tahsil edilen borçlar, yoksulların vicdanlı, onurlu ve gururlu oluşuna bağlanmaktadır. Örneğin TGMP'nin proje koordinatörlüğünü yapan Bangladeşli Shamsul Alam Khan Chawdhury, mikrokreditinin ödenmemesi karşısında bir yaptırım olmadığını iddia etmiş ve yoksulların *onurlu* davranarak borçlarının hepsini ödediklerini söylemiştir (Soykan, 2006). Yine TGMP'nin İstanbul'daki ilk şubesini başış

yaparak açtıran Vuslat Doğan Sabancı, mikrokredi alan kadınlar için “aldıkları kredinin teminatı vicdanlarıdır” demiştir. Bu tarz açıklamalar mikrokredinin tüm topluma yayılması için reklam işlevi görürken, durumu bu şekilde yansıtmak kadınların borç ödeme sürecinde yaşadıkları zorlukların üstünü örtmekte ve borçlanma deneyimlerini göz ardı etmektedir. İki kişi hariç, görüştüğümüz tüm kadınlar borç öderken çok zorluk yaşadıklarını söylemiştir. Aşağıdaki örneklerde de gördüğümüz üzere, hiçbir geliri olmayan yoksul kadınlar ve aileleri için faizli bir borç ödemek muazzam bir yüke dönüşmüştür:

Yav tabii ki insan zorlanıyor. Çok zorlansam borç alacaktım yine verecektim. (...) Valla kızım ben hayatta borç almamışım kimseden biliyor musun? Aç kalsam, üç gün, beş gün içeride aç kalsam da gidip kimseden bir milyon (lira) bile almıyorum. Benim ahlâkım böyledir. Yani bir para benim elime geçse, onu kaldırıyorum mikrokrediye. Mecburum. Topliyordum bir hafta bir milyon, iki milyon harcamıyordum. Aç kalıyordum veriyordum. Ne yapayım? (Zelal)

[Görevliler] bize diyorlardı ki, her hafta gerekirse başka yerden borç alın paranızı verin. Kimden borç alacağız? Vallah çok zordu. Çalışmıyorduk (...) Bazen kocam çalıştığında veriyorduk, çalışmadığında bazen borç alıyorduk. Yengemden borç alıyordum. Bazen annemden istiyordum. Mesela annem veriyordu, ben ona sonra veriyordum. (...) Yani aç kalsak da o taksitleri verdik. Çok şükür hiç borçlu kalmadım, ama çok zorluk çektim. (...) Diyordum ki, Allah'ım borcum ne zaman bitecek. Bazen bayramlarda vermiyorduk bir hafta, çok mutlu oluyorduk, çok şükür bu hafta borç vermiyoruz diyorduk. [Para] yoktu zaten (Zozan).

Dedim [kocamın] iş yeri çalışmasa ben her hafta ben nereden getireceğim. Bir gün değil, üç değil, beş değil yani; on bir ay, kırk altı taksit ben nasıl ödeyeceğim. Çok şükür eşim ödedi yani. (...) Ödeyemediğimiz haftalar da oldu. Mesela komşulardan aldım, olduğunda onlara tekrar verdim. Bu şekilde idare ettim. Ödemesem eve haciz gelecekti. Bize başta söylediler (Emine).

Her hafta vermemiz lazım. Param olmadığına komşulardan borç alıyorum. Yeter ki üstümde borç kalmasın. Borçlardan çok korkuyorum. Borcumu ödeyemediğimde sanki böğrümde bir şey var; nasıl vereceğiz, nereden bulacağız diye. Olsa 20 lira hiçbir şey değil. Yahu ben kaç gündür Çarşamba gelecek diye stres olmuşum (Berivan).

Bu deneyimler, geri ödeme oranlarının yüksekliğini programın başarısına ve kadınların *vicdanlı* oluşuna bağlayan söylemleri sorgulamamızı gerektirmektedir. Kredi borcu olan kadınların önemli ölçüde sorumluluk sahibi olduklarını görmekteyiz ve Vuslat Doğan Sabancı'nın sözlerinde de ifadesini bulduğu üzere borç, kadınların vicdanlarının teminatı olarak görülmektedir. Ancak burada sorgulamamız gereken şey, bunun olumlu bir durum olup olmadığıdır. Yoksullar hakkında konuşan hayırsever zenginler ve mikrokredi programını uygulayanlar açısından son derece olumlu görünen durum borçlu kadınlar açısından ne ifade etmektedir? Zira burada yoksulluk nedeniyle ezilen

kadınların bir de bu borç yükü altında ezildiği gerçeğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Kadınların borçlulukla ilgili anlatılarında yer bulan kötü hissetme, borcunu ödeme için başkalarından borç alma, arkadaşlarına ve komşularına karşı mahcup olma gibi durumları, güçlenme bir yana, önceki durumdan daha güçsüz bir duruma geçme işaretleri olarak görmek mümkündür.

Faiz mi, Hizmet Bedeli mi?

Görevliler her ne kadar ödenen farkın faiz olmadığını kadınlara anlatmaya çalışıp Diyanet'in fetvasını gösterecekler de, görüşmelerde kadınların bazılarının bundan o kadar da emin olmadığı anlaşılmaktadır. Mesela Hatice çok dindardı ve faizin haram olduğunu düşünüyordu. Mikrokrediyi almıştı, ama kesinlikle faiz ödemiyorum da diyemiyordu. Her ne kadar emin olmasa da görevlinin söylediklerine inanma ihtiyacı hissediyordu:

[TGMP görevlisi] dedi işte 15 milyon vereceksin. Ama bana faiz demediler. Ben faizden korkuyorum. İşte şimdi de babam hocadır. Ben işte üç seferdir ben [mikrokredi] çekmişim, babama sormuyorum. Ben korkuyorum, söyleyin faizdir. Ben diyorum [faizse] ben ne yapacağım. Onlara (görevlilere) söyledim, onlar dedi yok kesinlikle faiz değil. Dedi bu bizim hizmetimizdir; biz geliyoruz alıyoruz. Diyorlar siz suya masraf veriyorsunuz her ay geliyorlar size fatura veriyorlar. Öyle anlattılar bize (Hatice).

Faiz ödemediğine kesin olarak ikna olanlar da vardı. Hatta girişimci üyelerden Suzan, işinin kazançlı olmasını ve aldığı yüksek miktardaki kredinin taksitlerini her hafta aksatmadan ödeyebilmesini kredinin faizsiz olmasına, dolayısıyla haram bir iş yapmamasına bağlıyordu. Beş kişi ise faiz ödediklerinin farkındaydı. Örneğin Nebahat, ilk başta "hizmet bedeli"ne inanmış ve bu nedenle mikrokredi almayı kabul etmişti. Ancak daha sonra kocasının aslında ödedikleri farkın faiz olduğunu öğrenmesiyle, ev içinde bir gerginlik yaşanmış ve kayınvalide tarafından bir daha mikrokredi alınmaması konusunda baskı uygulanmıştı.

Kadınlar bunu ister hizmet bedeli ister faiz olarak düşünsün, hemen hepsi alınan miktarı çok fazla buluyor ve ödemelerin her hafta olması yüzünden sıkıntı çektiklerini söylüyorlardı. Ancak, ne kadar şikâyetçi olsalar da mikrokredi almaya devam ediyorlardı. Sadece üç kişi mikrokrediyi birer kere almış ve bir daha almayı düşünmemişlerdi. Geri kalanlar ise borçlarını ödedikten sonra yeniden almaya devam etmişlerdi. Örneğin beş dönem mikrokredi alan Cane, artık mikrokredi almak istemediğini, ama bu durumun bir "bağımlılığa" dönüştüğünü söylüyordu:

Ya alışkanlık yapıyor sigara gibi. Valla alışkanlık yapıyor. Paran (borç) bitmeden çekmeye çalışıyorsun. Öyle bir şey yani ha (...) Güzel değil aslında. Sonuçta bu fazlasıyla geri dönüşümlü ödüyorsun. Yani güzel bir

yönü yok. Ama diyorum ya resmen nikotin gibidir, vazgeçemiyoruz da (Cane).

Yüksek faiz oranına rağmen mikrokredinin pek çok kişi tarafından defalarca alınması ve hatta henüz bir kredinin ödemesi bitmeden diğerinin alınmaya çalışılması, çaresizlikten kaynaklanan bir durumun bağımlılığa dönüştü-(rüldü)ğünü göstermektedir. Kadınların çoğu zaman ihtiyaçlarını karşılamak için başvurdukları bu mekanizma, onları kırk altı hafta süren bir faizli borç sürecinin yükümlüleri haline getirebilmektedir.

Küresel Mikrofinans Derecelendirme Kuruluşu Planet Rating'in 2011 değerlendirmelerine göre TGMP'nin toplumsal performans notu eksi 3'tür; bu notun düşük olma nedeni TGMP'nin "müşteri koruma ve etik finans" alanından düşük puan almasıdır. TGMP'nin müşterilerinden "hizmet bedeli" adıyla aldığı paranın müşterilere faiz oranı olarak deklare edilmiyor olması ve aslında uygulanan faiz oranlarının müşterilere bildirilmemesi dünyadaki mikrofinans kuruluşlarının verilerini toplayan ve değerlendiren derecelendirme kurumları tarafından problem olarak görülmektedir (Planet Rating).

Sonuç: Batman'da Uygulanan Mikrokredi Programının Düşündürdükleri

David Harvey (2005), kalkınmacı ve Keynezyen dönemde çalışan sınıfların toplam gelirden elde ettikleri payı artırdıklarını ileri sürmekte ve neoliberalizmi sermayenin bu süreci geriye döndürme girişimi olarak tanımlamaktadır. Oldukça başarıyla yönetilen bu sürecin bir ayağı da halka istihdam ve refah sağlama görevini üstlenmiş olan devletin bu görevden sıyrılmasıdır. Yoksulluk sorununu devletin uygulayacağı refah politikaları yerine mikrokredi programları ile çözme girişimi neoliberal söylem ve pratiklerle de son derece uyumludur. Türkiye'de TGMP tarafından uygulanan mikrokredi programlarının yoksullukla mücadele etmeyi amaçladığı TGMP bültenine bakınca bu durum net bir şekilde anlaşılmaktadır. Bültende, yoksulluğun ne kadar zor bir şey olduğundan, suç ve toplumsal problemlerin kaynağında yoksulluğun yattığından ve dünyada ve Türkiye'de yoksulluğun boyutlarından sayılarla bahsedilmektedir. TGMP'nin mikrokredi yoluyla yoksulluğa çare olacağı mesajı verilmekte, "yoksulluk utanılacak bir şey değildir. Ama giderilebilecek bir şeydir" denmektedir (TGMP, 2015: 6). TGMP'nin kurucusu Türkiye İsrافی Önleme Vakfı Başkanı Aziz Akgül ise, "çalışamayacak durumda olan hasta, yaşlı ve engellilerin dışında hiç kimseye hibe verilmemelidir. Hükümetlerin bütçeleri sosyal problemlerin çözümü için yeterli olmaz" diyerek yoksullukla mücadele görevinin devlete ait olmadığını ilan etmektedir (TGMP Sunum). Aslında sadece Türkiye'de değil, dünya genelinde mikrokredinin hükümetler tarafından memnuniyetle karşılandığını ve desteklendiğini görmekteyiz. Çünkü devletler böylelikle -tam da neoliberal politikalarla uyumlu olarak- yoksul vatandaşlarına karşı en temel sorumluluklarını yerine getirmekten kurtulmaktadırlar (Cockburn, 2006). Serbest piyasa ve sivil toplum kuruluşları ekseninde işleyen mikrokredi programları, yoksul kadınları

mikrokrediyi akıllıca kullanıp bir işe yatıran ve böylelikle ailelerin refahını geliştiren birer “girişimci özne” olarak tanımlanmaktadır (Rankin, 2001: 20). Neoliberal mantıkta herkesin kendi refahından sorumlu olduğu inancı mikrokrediler yoluyla pekiştirilmekte ve aslında kadınların yoksulluktan kurtulmasalar bile onlardan en azından *iyi fakir* olmaları beklenmektedir.

Hamann 2009’da yazdığı bir makalede, Foucault’nun 1970’lerin sonlarında yapmış olduğu neoliberalizm analizinden yola çıkarak bugünkü neoliberal yönetim anlayışının oluşturmayı hedeflediği öznenin nasıl bir özne olduğunu oldukça iyi betimlemiştir. Bu makalede işaret edilen, eskiden toplumsal problemler olarak görülen yoksulluk, işsizlik, evsizlik gibi problemlerin artık kişisel problemler olarak görüldüğüdür. Bugün bunlarla baş etmesi gereken merci, devlet kurumları değil gönüllülük prensibine dayalı çalışan hayır kurumları ya da piyasanın o muhteşem bir verimlilikle çalışan görünmez elidir. Bu tür sorunların çözümü için yapılması gereken, insanlara başkalarının sorunlarına karşı duyarlı davranmayı öğretmek ya da kişilerin kendine olan güvenlerini ve kendilerini yönetme ve kontrol etme kapasitelerini geliştirmelerini sağlamaktır. Bugün büyük şirketler ve üniversiteler çalışanlarını bu konuda eğitim programlarına tabii tutmaktadır. Bu kurumlar çalışanlarının kendi sağlık ve refahlarından yüzde yüz sorumlu olduklarının farkında olmaları için çeşitli programlar uygulamaktadırlar. Örneğin onları düzenli egzersiz yapmaları ve gerekli diyet programlarına katılmaları için teşvik etmektedirler. Bunların sonucu olarak “kendi kendine yardım”, “içindeki gücü bulma” amaçlı teknolojiler yaygınlaşmaktadır (Hamann, 2009: 40). Zira neoliberal özneler sadece kendilerinden sorumludurlar ve bu sınırsız bir sorumluluktur. Bu tür bir özne olamamak kişinin kendi başarısızlığı, kendi yaşamını düzgün yönetememesi olarak görülmektedir ve hatta kişinin ahlaki bir problemi olduğuna işaret etmektedir. Bu neoliberal özne anlayışından nasibini alanlar sadece emekçiler, çalışanlar değil aynı zamanda işsizler ve yoksullardır. Neoliberal rasyonalite, eskiden toplumsal problemler olarak görülen ve ciddiyeti ve yaygınlığı artmakta olan bu problemlerin çözümü için devletin arkasında olduğu kurumsal bir inisiyatifin veya herhangi bir kolektif yapının devreye girmesine karşıdır. Daha da fenası bu sorunlar yatırım için fırsatlar olarak bile görülebilmektedir (Hamann, 2009: 44). Mikrokredi programlarının, en azından bir kısmının, bu fırsatlar arasında sayılması gerektiği aşikârdır. İlk bölümde de bahsedildiği gibi mikrokredi veren kurumların bir kısmı formel bankacılık sistemine erişimi olmayanlara ve yoksullara kredi vererek ciddi karlar elde etmektedirler.

Bu araştırmanın incelediği Batman örneğinde yoksulluk ile mücadelede soyunmuş gibi görünen Türkiye Grameen Mikrofinans Programı devletten destek alan bir sivil toplum inisiyatifidir. Devlet yoksulları doğrudan desteklemek yerine bu program aracılığı ile onlara kendi kendilerine iş kurarak kendilerini yoksulluktan kurtarmaları için fırsat sağladığı mesajını vermektedir. TGMP’nin Grameen Bank’ın 16 karar’ından uyarladığı ve kadınlara mikrokredi almadan önce katıldıkları eğitim programlarında ezberletilen 10 karar’da kendilerini ve ailelerini yoksulluktan kurtarma, çok çalışma, disiplinli, çalışkan,

temiz ve tok olma gibi sorumlulukları olduğu öğretilmektedir. Türkiye’de TGMP tarafından uygulanan mikrokredi programlarının yoksul kadınları Hamann’ın Foucault’dan esinlenerek betimlediği *neoliberal özne*’lere dönüştürme gayreti oldukça net olarak görülmektedir. Bununla beraber mikrokredi, her daim bir *risk* kategorisinde yer alan yoksulların disipline edilmesi -daha doğrusu yoksulların kendi kendilerini disipline etmeleri- işlevini de görmektedir.

Devlet sosyal yardım yapmak yerine, bedeli yoksullar tarafından faiziyle ödenen bu programları desteklemektedir. Pratikte ise -en azından Batman örneğinde- mikrokredinin bir sosyal yardım gibi işlediği, çünkü çok yoksul ailelerin bununla temel ihtiyaçlarını karşıladıklarını görülmektedir. Diğer yandan yoksullara fırsat verilmesi -yani sermayeye erişimlerinin sağlanması- durumunda onların yoksulluk duvarını yıkmaya ve hayatlarını değiştirmeye hazır oldukları (Yunus, 2004) gibi söylemlerle beraber, yoksulluk yapısal ve sistemle ilgili bir sorun olma görünümünden çıkarılıp bireysel bir soruna dönüştürülmektedir.

Yoksulluğu azaltma amacıyla ortaya çıkmış olsa da -ki bu hikâyenin sadece bir kısmı- Weber’e (2004) göre, mikrokredi yaklaşımı stratejik olarak küresel politik ekonomiye içkindir ve esas olarak finansal sektörün küresel ölçekte serbestleşmesini kolaylaştırmaya hizmet etmektedir (Weber, 2004: 356). Dünya Bankası eski başkanı James D. Wolfensohn’un, “Mikrokredi programları dünyanın en yoksul insanlarına ve köyelerine pazar ekonomisinin canlılığını getirmiştir” sözlerine baktığımızda, mikrokredi aracılığıyla kırsal bölgelere dek piyasa yaratma amacının zaten var olduğunu görülmektedir. Mikrokrediyi yoksulluğu azaltma ve yoksul kadınları güçlendirme gibi bir çerçeveye oturtmak ise, finansal sektörün kırsal bölgelere dek yayılmasını kolaylaştırmakta ve bu girişimleri haklılaştırmaktadır.

Grameen Grubu’nun otuz yıldan fazla süredir uyguladığı mikrokredi programlarının yoksullukla mücadele deneyiminden üretilen *sosyal girişimcilik* (social business) kavramı da, Yunus’un “sosyal bilinçle işleyen kapitalizm” olarak adlandırdığı Grameen yaklaşımının bir yansımasıdır (Yunus, 1998: 63). Sosyal girişim için yatırımda bulunan şirketler ne kâr ne de zarar etmekte; sadece şirket sahiplerinin yatırdıkları parayı geri dönüştürebilmektedirler. Burada amaç, yoksulların da mal ve hizmetlere ulaşmalarını mümkün kılarak topluma hizmet etmek ve yoksulların yaşam koşullarını iyileştirmektir (Yunus, Moingeon ve Lehmann-Ortega, 2010: 311). Yunus bu pratiklerle, kapitalizmin sadece daha fazla kazanca ve fayda maksimizasyonuna dayalı olmadığını kanıtlamaya çalışmakta ve yatırımcılara, topluma hizmet eden işler yapmaları halinde daha mutlu, çok boyutlu ve yaratıcı insanlar olacaklarını vaat etmektedir. Yunus’a göre, eğer isabetli finansal ve sosyal girişimler yaratılırsa, sosyal olarak bilinçli girişimciler piyasada etkili bir güç haline gelebilirler (Yunus, 1998: 62).

Mikrokrediyi beraber sosyal girişimciliğin Türkiye’de holdingler, bankalar ve yatırımcılar tarafından benimsenmesi bize şunu düşündürmüştür: Neden şirketlerin, yoksulların yaşam koşullarını iyileştirmek ve topluma hizmet etmek

gibi amaçları olsun? Bir kere, bu girişim büyük şirketler ve sahipleri için hem bir tür reklam fonksiyonu görmekte hem de yarattıkları sosyal sorumluluk bilinci görüntüsü itibarlarını artırmaktadır. Bununla beraber Grameen Bankası'nın ne kadar başarılı olduğunu anlatan tanıtım öyküsü, etkin ve güç sahibi uluslararası sivil toplum kuruluşları ve üniversiteler⁶ tarafından yaygınlaştırılarak bu sefer sadece programın hedeflediği yoksullara değil toplumun tüm kesimlerine ulaşmaktadır. Sosyal girişimciliğin faydaları özellikle gençlere anlatılmakta ve nasıl yoksullara kendilerini yoksulluktan ve işsizlikten kurtarmaları gerektiği öğretiliyorsa, orta ve üstü eğitim alma şansına sahip gençlere de farklı girişimcilik alan ve biçimlerin olabileceği gösterilmektedir. Böylelikle neoliberal kapitalizmin piyasa, kâr, girişimcilik gibi değerleri sorgulanmadan kapitalizmin yaratmış olduğu sosyal adaletsizlik ve yoksulluk gibi dertlerden kurtulmanın mümkün olduğu inancı pekiştirilmektedir.

Tüm bu meselelerin yanı sıra, mikrokredinin kadın boyutunun hangi sorunları barındırdığı büyük bir önem taşımaktadır. Bu çalışmada Batman örneğinde, mikrokredinin kadınların yaşamlarını dönüştürmekten son derece uzak olduğunu göstermeye çalıştık. Dahası, kadınları ev içi sorumluluklarının devamı olan işlere yönlendirmek ve zaten ev içinde ağır olan iş yüklerine bir de borç sıkıntısını ekleyerek yüklerini iki kat artırmak gibi bir durum söz konusu olmuştur. Kadınların daha sadık ve itaatkâr oldukları için borçlarını düzenli ödedikleri ve öncelikle hanelerinin refahını düşündükleri gibi yargılar, kadının ikincil konumunun yeniden onaylanması ve daha fazla meşrulaştırılması anlamına gelmektedir. Başta Yunus olmak üzere tüm mikrokredi uygulayıcıları, kadınları hedeflemenin nedenlerini “Kadınlar hane refahından sorumludur ve sadıktır, ama erkekler toplantılara katılmaz, borcunu ödemez ve keyfine bakar çünkü dışarıda özgürlüğü vardır.” gibi gerekçelere bağlamaktadırlar. Ancak kadınların tarihsel olarak baskı altında tutulmasına dayanak oluşturan şey de, toplumsal cinsiyet rollerinin tam da bu şekilde işliyor olmasıdır. Bu bakış açısı kadını *anne* olarak idealleştirirken, ona yeni birtakım sorumluluklar yüklemektedir. Örneğin Yunus (1998), mikrokredi alan kadınlar için “Evini ve çocuklarını bırakmadan, yeni bir beceri öğrenmeye ya da bir işe adapte olmaya ihtiyaç duymadan yapabileceğinin en iyisini yaparak para kazanıyor” demiştir (Yunus, 1998: 59). Kadınlara kredi vermek için ileri sürülen gerekçe ise kadınların daha güvenilir ve fedakâr olmasına bağlanmıştır. Ancak bu özcülük, toplumsal cinsiyet stereotiplerini ve kabullenilmiş rolleri pekiştirerek daha tehlikeli ve nihayetinde daha geriletici bir etki gösterebilmektedir (Isserles, 2003: 48).

Yunus'un kadınlara yapmalarını önerdiği işler ve çalışma biçimi, bir yandan ev içinde gerçekleştirilen işin kadın işi olduğu inancını pekiştirmekte, diğer yandan ev içindeki sorumlulukları değişmeden kadınları istihdama dâhil etmeyi hedeflemektedir. Ancak burada kadınların istihdama enformel olarak dahil olmaları söz konusudur. Ergüneş'in (2011) dediği gibi, mikrokredi mekanizması kadın emeğini piyasalaştırırken, bunu kadının toplumsal yeniden üretimdeki rollerine dokunmadan, kadın emeğini enformel istihdam biçimiyle uyumlu hale getirmektedir.

Kadınların istihdama katılımının bu denli düşük olduğu, istihdama katılsalar bile erkeklerin lehine cinsiyetlendirilmiş piyasa içerisinde erkeklerle eşit ücret alamadıkları, güvencesiz ve kötü koşullarda çalıştıkları, kolayca işten çıkarılabildikleri bir ülkede mikrokredi gibi bir neoliberal mekanizmanın kadınları değil, hükümeti ve sermayeyi güçlendireceğini görmek gerekmektedir. Zira sermaye ve hükümet tarafından büyük bir coşkuyla desteklenen mikrokredi programları, kadın yoksulluğu ve işsizliğinin geçici, esnek ve güvencesiz yöntemlerle çözülebileceği algısını pekiştirmede önemli bir rol oynamıştır. Böylelikle istihdam yaratma kapasitesi giderek daralan piyasalar ile vatandaşlarına istihdam yaratma yükümlülüğünden kurtulan hükümetlerin işi kolaylaşmıştır. Türkiye’de yıllardır kadın emeği ve istihdamı alanında çalışan feminist akademisyenler, aktivistler ve kadın örgütlerinin kadın istihdamına ve güçlenmesine yönelik talepleri de mikrokredi gibi başarılı olduğuna dair verilerin yok denecek kadar az olduğu mekanizmalarla yok sayılmaya çalışılmıştır.

Notlar

- ¹ 04.03.2005 tarihinde yürürlüğe giren 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu’nun 6. maddesi ile İl Özel İdareleri’ne, yoksullara mikrokredi vermeleri için görev ve yetki verilmiştir. İl Özel İdare Kanunu’nun 6. Ve 64. maddelerine göre, valiler mikrokredi uygulamasını Türkiye İsrافی Önleme Vakfı ya da herhangi bir sivil toplum kuruluşu ile beraber yapabilirler. Hatta bu hususta, 2005 yılında Ankara’da “Valiler Toplantısı” yapılmış, toplantıya katılan valilere mikrokredi uygulamaları ayrıntılı bir şekilde anlatılmış ve alabilecekleri inisiyatifler görüşülmüştür. Birçok ilde İl Özel İdareleri söz konusu maddeler çerçevesinde, mikrokrediyeye bir Valilik uygulaması olarak finansman sağlamaktadır (Lofça vd., 2010).
- ² Tamamen bağışla kurulan şubeler: Diyarbakır Hüsnü Özyeğin Ergani Şubesi, Kayseri Hamdi Akın Şubesi, Şanlıurfa Eyüp Cenap Gülpınar Siverek Şubesi, Kahramanmaraş Turgay Ciner Elbistan Şubesi, Siirt Nihat Özdemir Kurtalan Şubesi, Hatay Ramazan Öz İskenderun Şubesi, Balıkesir M. V. Holding Şubesi, Elazığ Vehbi Bilgin Şubesi, Afyonkarahisar Asım Kocabıyık Şubesi, Artvin Nihat Gökyiğit Şubesi, Konya Feyyaz Berker Şubesi, Erzincan Ayten Çoşkun Eğin Başpınar Kemaliye Şubesi, İstanbul Vuslat Doğan Sabancı Bağcılar Şubesi, İstanbul Sema Doğan Çatalca - Arnavutköy Şubesi, İstanbul Brj Sancaktepe Şubesi, İstanbul Ayşe Işıl Coşkun (Zaim) Eyüp Şubesi, Samsun Galip Öztürk Sarıpazarı Şubesi, Samsun Galip Öztürk Ayvacık Şubesi, İstanbul Şişli Rotary Şubesi, İstanbul Sarıyer Rotary Şubesi (TGMP, <http://www.tgmp.net/tr/sayfa/mikrokredi-destekcileri/131/1>)
- ³ 20 Ocak 2011 günü yapılan toplantıda 4, 23 Ocak 2011 günü yapılan toplantıda 9, 25 Ocak 2011 günü yapılan toplantıda 12 kişiyle görüşülmüştür.
- ⁴ Tablo 2’de birebir görüşmeler hakkında ayrıntılı bilgi yer almaktadır. İki kadınla hem 2011 hem de 2012 yılında görüşülmüştür. Tüm birebir görüşmeler kadınların evinde, iş yerinde ya da komşularının evinde yapılmış ve yarım saat ile bir saat arasında sürmüştür. Bu çalışmada, görüşülen kadınların isimleri değiştirilmiş ve takma isimler kullanılmıştır.
- ⁵ Araştırmacılarından biri 19 Ocak 2011 tarihinde yapılan eğitim toplantısına gözlemci olarak katılmıştır.
- ⁶ Türkiye’deki üniversitelerde de son yıllarda sosyal girişimcilik dersleri ve konferansları vermeye başlandı. Örneğin 2011 yılında Okan Üniversitesi’nde “Muhammad Yunus Uluslararası Mikrofinans ve Sosyal Girişimcilik Merkezi” açıldı. İmza törenine Muhammad Yunus ve dönemin bakanları Egemen Bağış ve Fatma Şahin katıldı. (http://www.dha.com.tr/2006-nobel-baris-odulu-sahibi-prof-dr-muhammed-yunus-okan-universitesinde_245866.html)

Kaynakça

- Adaman F. & Bulut T. (2007). Diyarbakır'dan İstanbul'a 500 Milyonluk Umut Hikayeleri Mikrokredi Maceraları. İstanbul: İletişim.
- Buğra, Ayşe (2007) Yoksullukla Mücadele Yöntemi Olarak Mikrokredi: Acıklı Bir Hikâye. *Sosyal Politika Forumu Bülteni*, 2 (Ocak).
- Cockburn A. (2006). The Myth of Microloans. Weekend Edition. İnternet adresi: <http://www.counterpunch.org/cockburn10202006.html>. Erişim tarihi 06.01.2011.
- EIU (Economist Intelligence Unit) (2014). Global Microscope 2014: The Enabling Environment for Financial İnclusion. Sponsored by MIF/IDB, CAF, ACCION and Citi. EIU, New York, NY. İnternet adresi: https://centerforfinancialinclusion.blog.files.wordpress.com/2014/11/eiu_global_microscope_2014.pdf. Erişim tarihi: 28.7.2015.
- Elyachar J. (2002). Empowerment Money: The World Bank, Non-Governmental Organizations, and the Value of Culture in Egypt. *Public Culture*, 14(3): 493-513.
- Ergüneş N. (2011). Kadınlara Yönelik Kredi Biçimleri ve Kadın Emeğinin Enformelleşmesi. İçinde Dedeoğlu S. & Öztürk M.Y.(Der.), *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği: Türkiye Örneği*, İstanbul: Sav.
- Harvey D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. New York: Oxford University Press.
- İsserles R.G. (2003). Microcredit: The Rhetoric of Empowerment, the Reality of Development As Usual. *Women's Studies Quarterly*, 31(3-4): 38-57.
- Karim L. (2008). Demystifying Micro-credit: The Grameen Bank, NGOs, and Neoliberalism in Bangladesh. *Cultural Dynamics*, 20(1): 5-29.
- Lofça İ., Aydın A.H., Güngör S. & Büyükyenigün Ö. (2010). *Mikrokredi ve Yoksulluk: Yoksulluğun Olmadığı Bir Dünyaya Doğru*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Valiliği.
- Microcredit Summit Campaign. About the Campaign. İnternet adresi: <http://www.microcreditsummit.org/about-the-campaign2.html>. Erişim Tarihi: 18.7.2015.
- Moghadam V.M. (2005). The 'Feminization of Poverty' and Women's Human Rights. *Social and Human Sciences Papers in Women's Studies/Gender Research*, No.2.

- Planet Rating Global Microfinance Rating Agency. Turkish Grameen Microcredit Program, Turkey. İnternet adresi: http://www.mixmarket.org/sites/default/files/tgmp_sp_r-planet_rating_11.pdf. Erişim tarihi: 31.7.2015.
- Rankin K. (2001). Governing Development: Neoliberalism, Microcredit, and Rational Economic Women. *Economy and Society*, 30(1): 18-37.
- Rozas D. (2015). Microfinance in Mexico: Beyond the Brink. 19 June, 2015. European Microfinance Platform. İnternet adresi: <http://www.e-mfp.eu/blog/microfinance-mexico-beyond-brink>. Erişim Tarihi: 18.7.2015.
- Soykan T. (2006). Damla damla kredi yoksulluğu alt etti, *Radikal*, 8 Mayıs 2006. İnternet adresi: <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=186707>. Erişim tarihi: 31.7.2015.
- TGMP (2008). *10,000'inci Üyeye Mikrokredi*. Ankara: TGMP.
- TGMP (2015). Mikrokredi Türkiye Grameen Mikro Finans Programı, 1 (1). İnternet adresi: http://tgmp.net/admin/pages/files/mikrokredi_bulten_web.pdf. Erişim tarihi: 30.7.2015.
- TGMP Sunum. İnternet adresi: <http://www.tgmp.net/tr/>. Erişim tarihi: 17.7.2015.
- Türkiye İsrافی Önleme Vakfı Mikrokredi Merkezi-TGMP (2012) Yasal Mali Tablolar ve Bağımsız Denetçi Raporu. İnternet adresi: <http://www.tgmp.net/Raporlar/e064d35d-c987-4686-9239-b8cc5ef6ee9a.pdf>. Erişim tarihi: 17.7.2015.
- Weber H. (2004). The 'New Economy' and Social Risk: Banking on the Poor? *Review of International Political Economy*, 11(2): 356-386.
- Yunus M. (1998). Poverty Alleviation: Is Economics Any Help? Lessons from the Grameen Bank Experience. *Journal of International Affairs*, 52(1): 48-65.
- Yunus M. (2004). Grameen Bank, Microcredit and Millennium Development Goals. *Economic and Political Weekly*, 39(36): 4077-4080.
- Yunus M., Moingeon B. & Lehmann-Ortega L. (2010). Building Social Business Models: Lessons from the Grameen Experience. *Long Range Planning*, 43(2-3): 308-325.